

До 90-річчя з дня народження Анатолія Васильовича Чекунова

У геологічній науці є чимало чудових, незабутніх людей, які увійшли до неї назавжди та стали її надбанням. До них, безсумнівно, належить і Анатолій Васильович Чекунов — видатний український науковець, геолог та геофізик, академік АН УРСР, з ім'ям якого пов'язана реалізація нового великого наукового напрямку щодо дослідження глибинної будови літосфери Землі на основі комплексного використання геологічних та геофізичних даних.

Народився Анатолій Васильович 24 березня 1932 р. у Харкові у сім'ї службовців — Волович Ольги Миколаївни та Голубєва Георгія Денисовича. Батьки у зареєстрованому браку не перебували, тому синові дали прізвище матері, а по батькові — на ім'я батька, тобто усі разом — Волович Анатолій Георгійович. Ольга Миколаївна працювала начальником відділу тресту «Гірничозаводського обладнання», а батько — у Вищій раді народного господарства УРСР. Незабаром Георгія Денисовича було переведено на роботу до Москви на поса-

ду начальника Управління Московського метробуду, а Ольга Миколаївна та Анатолій залишилися в Харкові. У 1937 р. Георгія Денисовича заарештували, і його подальша доля невідома.

У 1940 р. Ольга Миколаївна вийшла заміж за Чекунова Василя Нікандровича, який з 1927 р. був директором наукової бібліотеки Харківського державного університету.

У 1941 р. у зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни родина Василя Нікандровича була евакуйована у м. Ішлім Омської (нині Тюменської) області. 1944 р. Василя Нікандровича відкликали до Міністерства освіти УРСР до Києва, куди переїхала і його родина.

У 1948 р. Василь Нікандрович усиновив Анатолія, якому було дано прізвище та по батькові вітчима — Чекунов Анатолій Васильович.

У 1957 р. Василь Нікандрович помер. Ольга Миколаївна до виходу на пенсію 1961 р. працювала головним бібліографом у науковій бібліотеці Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Вона померла 25 березня 1995 р.

У 1949 р. Анатолій Васильович зі срібною медаллю закінчив середню школу та вступив на геологічний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, який з відзнакою закінчив 1954 р. за спеціальністю «геолог-геофізик». Слід підкреслити, що поряд з Анатолієм Васильовичем було багато випускників-геофізиків 1954 р., які згодом зайняли лідируючу позицію у вітчизняній науці та на виробництві. Назвемо деякі відомі в геофізичних колах прізвища: А.В. Бельський, В.В. Гейченко, А.А. Гроза, Н.К. Ківшик, Є.К. Лосовський, Ю.А. Смирнов, А.М. Третьак та багато інших.

У 1954 р. Анатолій Васильович одружив-

ся з Радою Миколаївною Шкварук, яка навчалася з ним в одній групі, а 1955 р. народилася їхня донька Ірина.

Після закінчення університету Анатолій Васильович того ж 1954 р. вступає до аспірантури Київського університету за спеціальністю «Загальна геологія». Його науковим керівником був відомий геолог, професор Ольгерд Леонардович Ейнон. Саме він, по суті, визначив подальшу геотектонічну спрямованість наукових досліджень Анатолія Васильовича. У 1958 р. у Київському університеті він захищає дисертацію «Тектоніка Азовсько-Кубанської западини» на здобуття наукового ступеня кандидата геолого-мінералогічних наук.

Ранні дослідження Анатолія Васильовича охоплюють широке коло проблем будови та еволюції Середземноморської складчастої області, яку він називав колицкою класичних канонів геології і до цього складнобудованого сегменту Землі постійно повертався у своїх роботах.

Після закінчення аспірантури Анатолій Васильович недовго працював у науково-дослідному секторі Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (1957—1959). А вся його подальша науко-

ва діяльність була пов'язана з Академією наук України. У 1959 р. він — молодший науковий співробітник Інституту геологічних наук АН УРСР. З листопада 1961 р. — старший науковий співробітник Інституту геофізики АН УРСР, у якому пройшов трудовий шлях від наукового співробітника до директора Інституту (1976—1991).

Унікальні здібності Анатолія Васильовича повною мірою проявились у тісній науковій співпраці з членом-кореспондентом АН УРСР Всеволодом Борисовичем Соллогубом (фото 1), який ініціював проведення перших глибинних сейсмічних зондувань усіх великих геоструктур території України (зокрема Українського щита та Дніпровської області). В результаті цих досліджень було виявлено блоки, розломи та хвилеводи, складено схеми рельєфу основних стратиграфічних меж, включаючи підшву кори — поділ Мохоровичича. Було встановлено існування кількох різновікових меж цього поділу, складено еволюційні ряди геоструктур, внесено корективи до загальної моделі земної кори. Ці оригінальні результати лягли в основу докторської дисертації «Будова земної кори та деякі питання тектоніки півдня європейської

Фото 1. Робоча нарада. Зліва направо: С.І. Субботін, В.Б. Соллогуб, А.В. Чекунов і С.С. Красовський.

частини СРСР», яку Анатолій Васильович блискуче захистив наприкінці 1971 р. у Московському державному університеті ім. М.В. Ломоносова, і були опубліковані в авторській монографії «Структура земної кори і тектоника юга европейской части СССР» (1972). Анатолій Васильович разом із В.Б. Соллогубом та М.В. Чирвінською по праву входили до числа видатних геологів-тектоністів того часу. Саме у цій творчій співдружності вирішувалися найскладніші завдання освоєння мінерально-сировинної бази України.

У 1973 р. Анатолія Васильовича було обрано членом-кореспондентом АН УРСР, а в 1979 р. — академіком АН УРСР за спеціальністю «Геологія та геофізика».

У 1974 р. Анатолій Васильович був включений до складу Міжвідомчого тектонічного комітету Президії АН СРСР, а в 1975 — до складу Експертної ради з наук про Землю Вищої атестаційної комісії (ВАК) при Раді Міністрів СРСР. У листопаді 1990 р. Анатолій Васильович отримав із цього приводу листа наступного змісту.

«Академіку АН УРСР
Чекунову А.В.

Шановний Анатолію Васильовичу!

Вища атестаційна комісія при Раді Міністрів СРСР висловлює Вам глибоку подяку за велику роботу, проведenu у складі Експертної ради ВАК СРСР з наук про Землю. Висловлюємо впевненість, що Ви й надалі братимете активну участь у роботі з атестації наукових та науково-педагогічних кадрів.

Перший заступник
голови ВАК СРСР

О.І. Ісаков».

Анатолій Васильович — людина надзвичайно талановита, цілеспрямована, принципова, працездатна, скромна, з широким світоглядом та ерудицією, сильним характером, тверезим оптимізмом. Він відрізнявся гострим почуттям нового, швидким входженням у проблему, умінням бачити

в ній головне та прагненням до втілення в життя конкретних практичних рекомендацій. Ці риси сприяли його становленню як вченого та керівника великого наукового колективу. Анатолій Васильович протягом 5 років очолював штаб геологічної академічної науки України, будучи 1983 р. обраним академіком-секретарем Відділення наук про Землю. На цьому високому посту в усій повноті виявилися його виняткові організаторські здібності у стимулюванні та підтримці актуальних наукових напрямів.

Для координації робіт з тектоніки території України Анатолій Васильович створив Наукову раду «Тектоносфера України» на базі Інституту геофізики ім. С.І. Суботина АН УРСР — лідера в галузі вивчення тектоніки та глибинної будови земної кори. Перша робоча нарада з підготовки та створення Наукової ради відбулась у Києві у травні 1985 р. У ньому брали участь такі відомі вчені, як Ю.М. Пушаровський, В.Є. Хаїн, Є.Є. Мілановський, Р.Г. Гарецький, А.В. Друмя та ін. Нарада пройшла успішно та плідно. У результаті 26 березня 1986 р. Наукова рада «Тектоносфера України», її склад та статут були затверджені Президією АН України.

Завдяки Анатолію Васильовичу потужний поштовх отримав міжнародний проєкт «Комплексні геофізичні дослідження літосфери Центральної та Східної Європи», який виконувався під його керівництвом із 1985 по 1990 р. (фото 2). Фундаментальні результати цього проєкту опубліковані (у видавництві «Наукова думка») за його редакцією у 8-томній монографії «Литосфера Центральной и Восточной Европы»: «Геотраверсы I, II, V» (1987), «Геотраверсы IV, VI, VIII» (1988), «Геодинамика» (1988), «Восточно-Европейская платформа» (1989), «Методика и результаты комплексной интерпретации» (1992), «Геотраверсы III, VII, IX» (1993), «Обобщение результатов исследований» (1993), «Молодые платформы и Альпийский складчатый пояс» (1994).

Блискучі дослідження Анатолія Васильовича з вивчення глибинної будови лі-

Фото 2. Учасники міжнародного проєкту «Комплексні геофізичні дослідження літосфери Центральної та Східної Європи» на озері Світязь (травень, 1985).

тосфери Землі дали йому змогу створити еволюційний ряд геоструктур — перманентна проблема геотектоніки.

Крім зазначеної міжнародної діяльності Анатолій Васильович був учасником багатьох міжнародних симпозіумів, семінарів, конференцій, що відбувались у Швейцарії, Чехословаччині, НДР, Болгарії. У 1989 р. він надав доповідь про результати геолого-геофізичного вивчення літосфери Південної Європи на 28-му Міжнародному геологічному конгресі, що проходив у США у Вашингтоні. З 1981 р. видавництво Gordon and Breach Publishers (Велика Британія) тривалий час перевидавало у повному обсязі англійською наш «Геофізичний журнал», головним редактором якого був Анатолій Васильович. Його ім'я було добре відоме зарубіжним фахівцям.

Анатолій Васильович дуже багато зробив для створення широкої мережі сейсмопрогностичних досліджень в Україні (фото 3), результати яких широко висвітлені в циклі праць з вивчення глибинної будови основних сейсмогенеруючих зон. Ці дослідження дали йому можливість категорично виступити проти Кримської атомної електростанції, що вже будувалась. Тут доречно наголосити, що Анато-

лій Васильович, який не належить до конфліктної частини людства, виявив у цьому питанні громадянську мужність, виступивши проти фахівців Мінатоменерго СРСР, і здобув перемогу. Після десятирічного будівництва рішенням Ради Міністрів СРСР Кримська АЕС була перепрофільована на науково-інженерний центр. У 1992 р. за редакцією Н.М. Гавриленка (на той час міністра геології УРСР) та А.В. Чекунова у видавництві «Наукова думка» побачила світ монографія «Геологія та геодинаміка району Кримської АЕС».

Фото 3. На Ялтинській сеймостанції (1990).

Хоч як ні парадоксально, але «приплив» наукової творчості у Анатолія Васильовича часто збігався з періодами відпочинку чи лікування за відсутності адміністративних та побутових проблем. Прогулянки у чудовому парку «Феофанія» (фото 4) або підйом на Ай-Петрі створювали особливий творчий настрій вченого, сприяли появі нових ідей та задумів. Аналізуючи та узагальнюючи величезний обсяг геолого-геофізичного матеріалу, Анатолій Васильович створював чудові наукові праці, відкривав таємниці та загадки будови Землі. Його неповторний стиль викладу (за будь-якого складу співавторів) відчувався в усіх цих публікаціях. Легкість та логічність у викладенні матеріалу давала можливість читачеві глибше проникати в потаємний зміст результатів наукових досліджень і розробок. А якщо й виникали труднощі у сприйнятті деяких викладок чи філософських складових, то читач досягав

Фото 4. На прогулянці разом із Л.С. Галецьким (праворуч) та В.Г. Кучмою (ліворуч).

їхній сенс, перечитуючи та розмірковуючи разом із автором.

Неординарність мислення Анатолія Васильовича засвідчують і назви його праць — «Гаммы литосферных клавиш», «Глубинные мотивы тектогенеза», стаття про «крокодилів», що пожирають Східноєвропейську платформу тощо. Для ілюстрації останньої статті Анатолій Васильович використав уподобані йому малюнки п'ятирічної дівчинки, Оленки Кучми, яка стала «співавтором» академіка.

Особливо слід звернути увагу на людські риси цієї незвичайної, чудової особистості, що яскраво виявлялися в різних ситуаціях службової та життєвої обстановки. Вражали його виняткова ерудиція, організованість, допитливість та проникливість. Анатолій Васильович, як ніхто інший, умів відсіяти раціональне зерно від полови, відокремити головне від другорядного та міг запропонувати зустрічну ідею чи дати корисну пораду.

Анатолій Васильович ніколи не замикався у стінах кабінету чи лабораторії. Для нього ніщо людське не було чужим. Він пристрасно любив все різноманіття життя, зокрема був великим шанувальником музики, живопису, мистецтва, писав гумористичні вірші та взагалі був високоосвіченою багатогранною людиною.

Захоплення спортом протягом усього життя було характерною рисою Анатолія Васильовича. Веслування на байдарці — серйозне захоплення зі студентських років. У 1954 р. він завоював 1-ше місце в Республіканській першості ДЗГ «Наука» з веслування на байдарці, і йому було присвоєно звання чемпіона Уккрани ДЗГ «Наука». Веслування давало йому гарне фізичне навантаження, сприяло викиду адреналіну, а з роками стало приємною нагодою відпочити на водах Матвіївської затоки, згадати про минуле і провести вечір у колі близьких друзів. Підчас переїзду спортивної бази байдарка загубилась, але пізніше, коли вона знайшлася, ця новина дуже схвилювала та втішила Анатолія Васильовича. Це був щасливий час нових зустрічей зі старими друзями, час емоцій-

ного піднесення та відродження фізичних сил, що сприяло його творчій діяльності.

Він чудово грав у шахи. Після низки змагань отримав звання гротмейстера 2-го класу з шахів. Анатолій Васильович був класним преферансистом. Працюючи в експедиції з вивчення будови Байконурського синклінорію в Центральному Казахстані (1957—1959), на рівних змагався з відомим майстром преферансу — начальником експедиції Андрієм Львовичем Кніппером, згодом — академіком АН СРСР, директором Геологічного інституту АН СРСР.

Футбол, як і все, чим займався Анатолій Васильович, був його яскравим, глибоким та ґрунтовним захопленням, вражали широта і тонкість розуміння гри. Він знав історію чемпіонатів світу, пам'ятав дати та місця їх проведення, видатних гравців. Анатолій Васильович міг би стати чудовим коментатором та оглядачем футбольних зустрічей. У ранні роки він мріяв про кар'єру журналіста. Знання спортивної специфіки та оригінальне поєднання розуміння національних особливостей та ментальності спортсменів, інтерес до історії культури різних народів нашої планети є свідченням його неординарності, глибокої всебічної ерудиції та високого інтелекту.

Орієнтованість виключно на справу, якій він служив, — найпомітніша якість Анатолія Васильовича, яка виявилась насамперед у його вмінні без гучних фраз і суєти організувати роботу великих колективів людей. Він ніколи не підвищував голос, завжди був незворушний, гранично коректний. Його свобода у спілкуванні з широкою аудиторією та приємного тембру баритон у поєднанні з простотою, стрункістю та доступністю викладу найскладніших проблем заворожували слухачів. Коли він виступав, в аудиторії завжди було тихо. Він був дуже скромною людиною, терпимою до всього, що називають побутом. Прекрасний нарис про життя та творчість Анатолія Васильовича «Геофізик-тектоніст великих глибин» опублікував у «Геофізичному журналі» у 2002 р. його друг та колега Ю.П. Оровецький.

Коли стан здоров'я унеможливив продовжувати роботу у звичному ритмі, Анатолій Васильович вважав себе не вправі залишатися керівником Інституту і прийняв у 1991 році непросте рішення залишити посаду директора. Він звернувся до Б.Є. Патона з таким листом:

«Президенту Академії наук УРСР
академіку Б.Є. Патону
директор Інституту геофізики
ім. С.І. Суботіна АН УРСР
академік АН УРСР А.В. Чекунов

Шановний Борис Євгенович!

Тяжка хвороба не дозволяє мені належним чином виконувати обов'язки директора Інституту. До того ж, у березні поточного року закінчується третій п'ятирічний термін мого перебування на цій посаді. У зв'язку з цим прошу не числити мене серед можливих кандидатур на посаду директора Інституту геофізики ім. С.І. Суботіна на майбутніх виборах.

Я зі спокійною совістю можу піти з посади директора, оскільки Інститут, незважаючи на проблеми, багато в чому спільні для всієї Академії, займає в геофізичній науці гідне місце і має дуже високий союзний та міжнародний рейтинг.

Моя заміна може бути виконана, по суті, автоматично, оскільки кандидатура наступника однозначна. Це — академік АН УРСР В.І. Старостенко. В.І. Старостенко — великий учений та людина високих моральних кондицій. Протягом усього мого директорства він був першим заступником і показав себе з найкращого боку в усіх відношеннях. Втім, я не маю особливої необхідності характеризувати В.І. Старостенка, оскільки Ви добре знаєте його як академіка-секретаря Відділення наук про Землю.

Обрання В.І. Старостенка на посаду директора ІГФ ім. С.І. Суботіна АН УРСР усунула б і певну шорсткість щодо посад в ОНЗ АН УРСР. Ймовірно, не дуже логічно, що академік-секретар відділення є одночасно заступником директора інституту.

Прошу розглядати це звернення як офіційний рапорт про відставку за станом здоров'я.

Прошу дати мені можливість продовжити наукову діяльність в Інституті в ролі завідувача відділу геологічних проблем глибинної геофізики, створеного 18 років тому за моєю ініціативою.

Користуюся нагодою подякувати Вам, Борисе Євгеновичу, за незмінно доброзичливе та терпляче ставлення до мене.

Прошу ухвалити рішення.

Ваш А.В. Чекунов
14.02.1991 р.»

При цьому він до останніх днів продовжував працювати завідувачем відділу геологічних проблем глибинної геофізики.

Анатолія Васильовича не стало 10 лютого 1996 р. Це сталося у нього вдома.

Яскравий образ Анатолія Васильовича Чекунова — видатного вченого, організа-

тора науки, найдостойнішого громадянина своєї Вітчизни — назавжди збережеться у всіх нас, і ще довго житиме у вдячній пам'яті багатьох поколінь¹.

В.І. Старостенко, В.П. Коболев,
В.Г. Кучма

¹ У цей час з ініціативи дочки Анатолія Васильовича Ірини Анатоліївна Коваль та її чоловіка Ярослава Григоровича Коваль за підтримки Інституту проводиться велика робота щодо отримання дозволу Київської міської державної адміністрації на встановлення меморіальної дошки на згадку про Анатолія Васильовича на будинку № 15 по вулиці Льва Толстого, в якому він жив довгі роки. Анатолій Васильович, який зробив великий внесок у зміцнення авторитету та популярності Києва серед геофізиків і геологів не тільки республік колишнього Радянського Союзу, а й країн Європи, безсумнівно заслуговує на такий почесний знак пам'яті.